

mondtam hát neki gyorsan, hogy hogya, mondhatni. Ekkor elhallgatott teljesen, hosszan nem szólalt meg, elő kellett volna vennem a borítékot, de az bizony kiürült, egy egész perc is eltelhetett ezzel a néma feszengéssel, majd egészen halkan azt mondta, nézze, Messzinger úr, sajnos nem lehet mit tenni, a felesége menthetetlen, meg fog halni, menjen be most hozzá, beszélhetnek még, de haza innen már nem mehet. Cigaretta-t tettem a számba, erre azt mondta, szerintem eléggé emelt hangon, hogy itt nem lehet dohányozni, nem kocsma ez, de ekkor már szinte üvöltött, ne magára gondoljon, haldoklik a felesége, értse meg, fogja fel valahogy. És tényleg, igaza volt, a kórház nem kocsma, a fene megeszi azt a cigarettát, hogy mindig oda vezet az első útja a kéznek, ha valamitől zavarba jön az ember, bár szerintem azért nem kellett volna neki se kiabálni, igaz, ő volt otthon.

Beszédelegtem a kórterembe, ott feküdt az asszony az ajtó mellett, hatalmas hasa emelgette a takarót, egészen kicsi lett a feje meg mindene, a keze, lába. Egy hatalmas has lett az egész. Fején összetapadt haj, szája teljesen cserepesre kiszáradva, nézett a szemével, de kétlem, hogy látott is volna. Mondtam neki, hogy nem ismersz meg, én vagyok az, most jöttem, szakad odakinn az eső, el van ázva minden, de tavasszal így szokott, az se jó, ha nem esik egyáltalán. Nem felelt erre semmit, én se erőltettem tovább, hanem előszedtem a papírszatyorból a kis szoknyát, a trikót, és ráterítettem csak úgy kívülről, a takaróra.

Hannes Böhringer

EURÓPA NYUGATRA HURCOLÁSA

Nádori Lídia fordítása

Krisztus előtt 431-ben kitört a peloponnészoszi háború, amelynek során Athén politikailag megsemmisült. Thuküdidész számol be arról, hogy a háborút megelőzően Spártában korinthuszi és athéni küldöttek találkoznak. A korinthusziak felpanaszolják az athéniak túlkapásait, és megpróbálják fölrázni a spártaiakat: „...nektek sejtelmek sincs, és sohasem mérlegeltétek, miféle, töletek teljesen különböző emberek az athéniak [...] Ők az újítás emberei, gyorsak a tervek alkotásában és elgondolásaik megvalósításában, ti viszont csak a meglévőt akarjátok megtartani, semmi új elképzelésetek nincs, s még a halaszthatatlant is elhalasztjátok. Továbbá ők erejükön felül merészek, a józanság határain túl is kockáztatnak, de a nehéz helyzetekben sem vesztik el reményüket. Nektek viszont az a szokásokat, hogy sosem tesztitek meg, ami erőttől telne, még biztos megoldást ígérő véleményben sem bíztok, és sosem hisztek benne, hogy kijuthattok nehéz helyzetetekből. Ezenkívül ők határozottak, ti pedig ingadoztok, ők a világot járnak, ti pedig otthon ültök. Ők úgy gondolják, hogy az otthonuktól való távollétükkel megnövelhetik hasznukat, ti pedig azt, hogy ha kimozdultok, még a meglévőt is kockáztatjátok! [...] a ti gyakorlatotok teljesen elavult az övékkel szemben. Pedig itt is, éppúgy, mint a művészetben, szükségszerűen az újnak kell érvényesülnie. Igaz, ha egy város nyugalomban él, legjobb az intézményeit változatlanul hagyni. Azoknak viszont, akik sokféle vállalkozásba fognak,

*intézményeiket is sokféle módon kell tökéletesíteniük. Ezért van, hogy az athéniak alkotmányában, gazdag tapasztalataik következtében, sokkal több az újítás, mint a tiétekben.*¹

Képzeljük Spárta helyébe Európát, Athén helyébe pedig Amerikát!

Az athéniak védekeznek, utálnak a perzsák elleni közös háborúban szerzett érdemeikre, majd így folytatják: *„Mi sem műveltünk hát semmiféle különös vagy az emberi természettől idegen dolgot, amikor a felajánlott hatalmat elfogadtuk, és a leghatékonyabb indítékok: a tekintély, a félelem és az érdek hatására nem akarjuk kiengedni a kezünkből. Nem mi vagyunk az elsők, akik erre az útra léptünk; hiszen mindig is az volt a helyzet, hogy az erősebb uralkodik a gyengébb felett. Mi méltónak tartottuk magunkat erre a szerepre, s ti is így vélekedtetek mindmáig, amikor érdekeiteket tartva szem előtt, az igazságra hivatkoztok, holott még senki sem akadt, aki, ha alkalma nyílt rá, hogy valamit erőszakkal megszerezzen, lemondott volna hatalma gyarapításáról. Így hát mi érdemlünk dicséretet, akik az emberi természet törvényei szerint másokon uralkodva igazságosabban bánunk velük, mint ezt hatalmunk szükségessé tenné.*”²

Európa – itt még Hellász – a nyílt vita, a felfedett nézetkülönbség, egyidejű törekvés e különbség megszelídítésére és szabadjára engedésére, szemben az elhallgatással, az elfojtással. Európa hübrisze a vita szabadsága. A vita így játékos, nyelvi természetű lehet: vetélkedés, rípszok. Hésziodosz különbséget tesz jó és rossz vita (Erisz) között: az egyik viszályhoz és ellenségeskedéshez vezet, a másikat Zeusz *„lehelyezte mélyen a föld gyökeréhez, s ez már hasznos a népnek”*. *„Verseng szomszédaddal a szomszéd, s boldogul az, ki igyekszik: Erisz jót így tesz a néppel.”*³ A szofisztikus vetélkedésben, a beszédben és az ellenbeszédben kialakuló bölcsesség filozófiává lesz; a kétségbe vont igazság a tudományok véget nem érő megismerési folyamatává. A kérdés választ követel, a cselekvés felelősséget. A vita nyíltsága és nyilvánossága teret enged a részvételnek és az állásfoglalásnak. Mások is beleszólhatnak, lényegében bárki beleszólhat.

A vita egyfajta érintkezési formát kíván, az egyensúly, az önmérséklet kultúráját, a közös vonások és a vitán felül álló pontok védelmét. (A platóni dialógus mindössze annyiban különbözik a szofisztikus vitaművészettől, amelyet Thuküdidész egymással szemben álló küldöttei is gyakorolnak, hogy alapelvvé teszi ezt a védelmet.) A vitakultúra megengedheti magának, hogy a legszükségesebbre szorítkozzon, ha hatalmi szóról, a vita berekesztéséről van szó. A vita helyes érintkezési formáira alapozott társadalom egyensúlya labilis és dinamikus. Bármikor villongássá és háborúvá fajulhat (rossz Erisz), vagy pedig olyan uralmi rendszerré merevülhet, amely mentesíti az egyént a véleménykülönbségek és az igazság bizonytalansága miatti viták alól, mégpedig úgy, hogy elnyomja az ellenvéleményeket. Ám a labilis egyensúly erőssége éppen a folytonos krízis érzetében rejlik.

Európa egyensúlya is ingadozó. Ráadásul Európa helye sem állandó, nincs odaláncolva Ázsia sziklás előhegységeihez. Európa Cacciari szerint szigetcsoport. Szigetek a tengerben.⁴ Úszkálnak, elsüllyednek, majd másutt újra fölbukkannak. Európa *történi*: időbeli, történeti. Nem Európából származik, és nem is marad ott. A mítosz tudott erről: Európa keleti hercegnő, akit egy fehér bika Kréta szigetére hurcolt. A bika a legnagyobb isten, Zeusz egyik alakja. Az új idők istene bikává változott.

A mítosz visszavarázsolja a történelmet a természetbe; genealógiákban és ismétlé-

¹ Thuküdidész: A PELOPONNÉSZOSZI HÁBORÚ. I, 70, 71. Ford. Muraközy Gyula. Osiris, 1999.

² Uo. I, 176.

³ Hésziodosz: MUNKÁK ÉS NAPOK, Akadémiai, 1955. 39. o. Trencsényi-Waldapfel Imre fordítása.

⁴ Massimo Cacciari: DER ARCHIPEL EUROPA. Köln, 1998.

sekben gondolkodik. Európa menyé, Pasziphaé, Minósz krétai király felesége is belesteret egy szép bikába. Elrejtőzik egy ládában, amelyet Daidalosz készített számára, hogy a bika meghágja, ebből szüli meg a Minótauroszt. Európa hibrid. Az állat és az ember keresztezése; a kultivált, a háziasított, beoltva a vaddal, a természeti lényel; a természeti állapot és az állam, az erőszak és a jog, a szabadság és a szolgaság keveréke. Európa: emberrablás, erőszak, kisajátítás, és csak azután szabadság, jog, védelem. Európát később is folyton etulajdonították. A rómaiak, a német császárok, Spanyolország, Franciaország, Anglia, Amerika.

És ott sem maradhat örökké. Amerika nem más, mint Európa legutóbbi metamorfózisa. Csupán folytatja az Európa-projektet. Amerika még kevésbé kötődik egyetlen kontinenshez. Lincoln 1863-ban így fogalmazott: „*Mi most egy nagy polgárháborúban veszünk részt, és kipróbáljuk, hogy ez a nemzet vagy bármelyik, hasonló fogantatású és elkötelezettségű nemzet, képes-e tartósan fennmaradni.*”⁵ Tehát azt, hogy ez *vagy bármelyik nemzet* (nép, állam, szó szerint nemzett nemzet), amely alkotmányában kötelezi magát minden ember egyenlőségére, sokáig kitarthat-e. Az európai természeti jognak bizonyítania kell egy másik emberrablás: a rabszolgává tett afrikaiak Amerikába hurcolása során.

Amikor leomlott a fal, összeomlott a Szovjetunió, és Németország újraegyesülhetett, arra gondoltam: itt az ideje elzengeni az Egyesült Államok dicshimnuszát. Mert elsősorban neki köszönhetné Németország az újraegyesítést. Így keletkezett később egy könyv a westernről és a gengszterfilmekről. AMERIKA HÁTÁN, ez volt a címe.⁶ Európa az amerikai bika hátán ül. A nyugatra hurcolás nemcsak rablás, de mentés is volt. Az elmúlt évszázadban háromszor kellett megmentenie Amerikának Európát.

A western- és gengszterfilm több mint művészet és szórakoztatás: mitológia, morál és civil vallás. A mítosz istenekké és állatokká varázsolja az embert. A cowboy nyugat felé tereli a csordát, az ígéret földjére az apátlan-anyátlan bevándorlókat. Olykor a csordának és a feladatnak nyoma vész, ilyenkor a cowboy a keresésükre indul. Ekkor egy másik, nyugat felé tartó, tükörképszerű vonulás keresztezi az útját. Szekértáborral találkozik, szűkölködő westernvároskával, amely a természeti állapot fenyegetésének van kitéve: kívülről ellenséges természeti lények, az indiánok fenyegetik, belülről banditák és idegen cowboyok, Saturnushoz hasonló alakok, akik könyörtelenül feláldozzák fiaikat, egyiket a másik után, elnyelik saját nemzetségüket. A westernhős megmenti a közösséget, ő a hősiesség megtestesítője, aki feltartóztatja a természeti állapotba való visszaesés örökös fenyegető folyamatát. Az antik hősosz városokat alapított, törvényeket alkotott. A westernhős csupán érvényt szerez ezeknek a törvényeknek. Rövid időre fokozza az erőszakot, de csak azért, hogy megfossa a hatalmasokat jogaiktól. Maga is törvénytelen státusba kerül: az általa visszaállított jogrend fölé helyezi magát. Ezért vagy meg kell halnia, vagy tovább kell lovagolnia, hacsak le nem mond hősi státusáról, és meg nem nőül. Többnyire nem a szenvedélyes mexikói nőt veszi el, hanem az erényes tanítónőt Új-Angliából: Európát. Ez az asszony szelídíti meg a vad nyugati férfit.

A cowboy táncol, ujjong, mulat. Sikerült elhajtania a csordát a vasútállomásig. Ott az állatokat bevagonírozzák, és a nagyvárosok vágóhídjaira szállítják. Megérkezvén fölébrednek a mitikus varázslatból. A gengszterfilm, különösen a *film noir* az ígéretek föld-

⁵ „*Now we are engaged in a great civil war, testing whether that nation or any nation so conceived and so dedicated, can long endure.*” Gettysburgi beszéd, 1863. (Várady Szabolcs fordítása.)

⁶ Merve Verlag, Berlin, 1998.

je okozta csalódás, a mitikus mítoszتانítás filmje: szürke nagyváros, urbanizált táj, börtön, siralomház. Az embereket halálra ítélték, és a vesztükbe rohannak, amikor meg akarnak futamodni a halál elől. A legkegyetlenebb erőszak eszközeivel próbálnak kitörni ebből a fogságból. Kitörnek és betörnek, mert nincs idejük, csak a végső haladék. Mind többet és többet akarnak, ha lehet, azonnal és egyszerre. Ezért eladósodnak, csalnak, és magukat is becsapják. A végén mind halottak.

Vad mohóságuk több, mint a mértéktelenség ősi bűne: csalódott istenvágy. Amerika többet ígért: az üdvösséget. De végtelen földje börtönné változott, ahonnan nem lehet megszökni, mert a börtön mindenütt ott van. A csupán végső esetben támadó pogány-sztoikus hős önuralmával szemben a gengszter tartás nélküli mohósága és türelmetlensége áll: „*Do it first and keep on doing it!*”⁷ Az istentelenné vált keresztény bűnös erőszakossága ez, mert úgy tűnik, isten elfordult ettől a világtól.

A francia forradalom óta az európai gondolkodók „új mitológia” (Friedrich Schlegel) után vágyakoznak: azt kutatják, hogyan lehet újra kibékíteni a népet az értelemmel. A bolsevikok és a fasiszták hiába próbálták megteremteni ezt a mitológiát. A western- és gengszterfilm annyiban emelkedik Hollywood gazdag mítosztermése, kozmológiai és technológiai meséi fölé, hogy új mitológiája megőrzi Európa két fő hagyományát: az antik-pogány és a zsidó-keresztény hagyományt. Mindkettőt keletről rabolták.

A korinthuszi küldöttek csodálták és félték az athéniak érzékét az újítások iránt, és a spártaiak szemére vetették, hogy a bevált régihez ragaszkodnak. A zsidó eszkatológia az újat kiélezve a mindent felborítóan újat, a világvégét, isten országát hirdeti. A keresztények köztes időben élnek, amelyben a régi idő még nem zárult le, de már megkezdődött az új. Isten transzcendenciája „*megfosztja a világot a varázstól*” (Max Weber), a felvilágosodás szelleme pedig már a vallással is szembefordul. Ám a politikai és technikai forradalomhoz fűződő, az üdvösség vágyával telített remények az új idő és egy új világ jelei, amelyek túlélnek „*isten halálát*” (Nietzsche).

A reményt csalódás követi. A technikai vívmányok, az új szabadságok új szolgaságot hoznak. A megszépítő messzeség ellenére a western is arról szól, hogy a természet legyőzése meghaladja az emberi erőt, így csak szerencséivel és hősie kitarással sikerül. A *film noir* a nagy remények és a nagy hősök illúziórombolása. Igazsága nem színes, nem is fekete-fehér, hanem fekete-szürke. A westernhős mindig épp időben érkezik, a gengszterfilm detektívje mindig elkésik. Már csak haldoklókat és hullákat talál.

Akárhol tartózkodik is jelenleg Európa–Amerika, belső konfliktusa megmaradt: türelmetlenség és kitarás között él, mindig elébe akar vágni valaminek, ugyanakkor az utolsó pillanatban megálljt tud parancsolni a mohó türelmetlenségnek. A történelmi várakozás és a csalódás közti feszültségben vergődik. A várakozás reménnyé és félelemmé válik szét. A régi Európa Spárta szerepét játssza, Amerika Athént képviseli: „*nehéz helyzetekben sem veszi el a reményt*”. A TERMINÁTOR 1 és 2, a MÁTRIX vagy a GLADIÁTOR azt példázza, hogy Amerika nem akar csalódní a megmentő- és megváltófigurákban. Inkább gnosztikus, mint keresztény figurák ők, akik az utolsó pillanatban elhárítják a világvégét. Abban különböznek Krisztustól, hogy ők erőszakot alkalmaznak.

A westernhősök és a gengszterek mitológiája adja meg a hangot Európa örömjongásához és fájdalomkiáltásához is. Nemcsak az attikai tragédia (ahogy Nietzsche gondolta), hanem a mozi is a zene szelleméből született: a westernfilm a country- és westerndalokból, a *film noir* pedig a bluesból és a jazzből.

⁷ Robert Warshow: THE WESTERNER. In: THE IMMEDIATE EXPERIENCE. NY, 1964. 93.

Hegel állítja: az a nép, amelyik egy adott korszakban beteljesíti a világszellemet és előreviszi Európát, abszolút joggal rendelkezik, míg más népek szelleme „jogtalan”.⁸ Hogy mennyire ellenállhatatlan ez a világszellem, azt jól érzékelteti az amerikai rhythm and bluesból kialakult zenének a jazzen és a rockon át a rapig tartó diadalmenete. A legkülönbözőbb népek generációi nőttek föl ezeknek a daloknak a lírájával. Nemzetközi népdalokká váltak. Szinkópás ritmusuk nemcsak a zenét változtatta meg alapjaiban, hanem az ember test- és életérzését is.

A blues Afrika elrablásából és megerőszakolásából származik: az afrikai énekszó és az ótestamentumi panaszdal keresztezése. A rabszolgává tett afrikaiak úgy érzik magukat Amerikában, mint a zsidók a babiloni fogságban. Babilon folyóinál ülnek, és sírnak. „*The blues dropped on thoses willow leaves, and it rolled right down on me*”,⁹ éneklí Bessie Smith. A blues a rabszolgaság nyomorát éneklí meg, később a felszabadulás nyomorát – az élet leküzdhetetlen nyomorát.

Számomra úgy tűnik, egyre kevésbé vagyunk hajlamosak egyenlőségjelet tenni Amerika és Észak-Amerika, illetve az Egyesült Államok közé. A latin-amerikai ritmus egyre erőteljesebb. A keverék, a mesztic és a kreol figurája fölbukkant a kultúraelmélet diskurzusában. A gyarmatosított népek kulturális „contraconquistája”¹⁰ visszazáll Európára. Maga Európa–Amerika – nem is olyan régen még azt mondhattuk, a Nyugat, okcídens – maga is keverék: az állat és az ember, a vad és a civilizált, a természetes és a mesterséges, a szolga és a szabad, a régi és az új keresztezése. A nyugat felé vezető út, mondja Hegel, az emberlét felé vezető út. Amerika, bárhová tart is, magával hurcolja Európát. A modernizáció erői, amelyek feloldódtak Amerika vitakultúrájában, erőszakosak és ellenállhatatlanok. Ezért az örömujjongásba mindig beszüremlik a jajkiáltás is. Európa, a bika és Daidalosz technikai apparátusa egyre szövevényesebb labirintussá nő össze.

Mi itt a vén Európában sosem tudhatjuk, vajon valamelyik úszó szigeten vagy egy magára hagyott szegletben élünk-e. Már-már hozzászoktunk a filmekből felénk áradó erőszakhoz. Talán egyszerre tükrözik az életünkbe beleavatkozó újítások erőszakosságát, a kétségbeesett védekezés szülte erőszakot és végül azt az erőszakot, amely ahhoz lenne szükséges, hogy a másik kettőt megzabolázza.

A réginek és az újnak a technológia és az eszkatológia által kielezett vitája, a származás és a jövő hegeli „kettéhasadása” (az önmagát folytonosan túllícitáló új érvényteleníti a régít, miközben a régi továbbra is működik) – ez az Európán belüli nyílt vita tulajdonképpeni közege, akárhová hurcolják is: a továbbadás, az árulás és a megőrzés konfliktusa, az európai „hagyomány” nagy vitája.

Az amerikai cowboy megy tovább nyugat felé, és az üldözötteket abban a melankolikus tudatban menti meg, hogy egészen addig folytatnia kell, amíg fel nem bukkan valaki, aki gyorsabb nála. Felcsendül egy új nagyhatalmi blues, azé a nagyhatalomé, amely elvesztette vakmerőségét, egyedül maradt megoldhatatlan feladatával, szinte mindenki gyűlöli, és nincs egyenrangú ellenfele, amely kihívná. A GLADIÁTOR című film Marcus Aurelius császára, a sztoikus filozófus, aki katonai sátorban töltötte az életét, és most a végét érzi, sejtet valamit ebből a muzsikából.

⁸ G. W. F. Hegel: A JOGFILOZÓFIA ALAPVONALAI. § 347. Ford. Szemere Samu. Akadémiai, 1971.

⁹ A fűzfalevéltre csöppent, és onnan rám a blues. (Várady Szabolcs fordítása.)

¹⁰ Jose Lezama Lima: DIE AMERIKANISCHE AUSDRUCKSWELT. Frankfurt, 1992. 46.